

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ СТОСУНКІВ

**Б. П. МАКАР,
Н. В. ВОЛИНЕЦЬ**

Сім'я – важливий соціальний інститут, в якому розгортається процес соціалізації дитини, і будь-які, навіть не яскраво виражені, зміни цього інституту свідчать про зміни в інших галузях людського життя, держави, суспільства. Підготовка до сімейного життя є складним цілісним процесом розвитку суспільства загалом, показником результативності якого є готовність молодих людей правильно будувати свої взаємини у подружньому житті. У зв'язку з тенденцією до різкого омолодження шлюбу актуальною постає проблема підготовки до одруження молоді в умовах навчального процесу в загальноосвітніх навчальних закладах.

Аналіз наукової літератури і життєва практика свідчать про те, що молодята часто зазнають труднощів, обумовлених їх психологічною невідповідністю до створення сім'ї: низьким рівнем психологічних знань, несформованістю якостей сім'янина, неусвідомленням функціонального розподілу обов'язків подружжя, невмінням вирішувати міжособистісні проблеми, нездатністю проявляти емпатію, взаємоповагу, турботу. Все це викликає у молодих людей незадоволення, розчарування, невпевненість у собі, небажання разом з партнером налагоджувати сімейні взаємини, що сприяє зниженню мотивації укладання шлюбу.

Метою статті є висвітлення теоретичних аспектів особливостей формування психологічної готовності старшокласників до подружніх взаємовідносин.

Вітчизняні і закордонні наукові доробки, присвячені проблемам сім'ї та шлюбу, перестали бути рідким явищем (Е. Ейдеміллер, Б. Кочубей, Г. Навайтис, В. Сатир, Д. Скіннер, В. Юстицький та ін.). Більшість наукових досліджень зазначеної проблематики присвячені вивченню мотивації вступу в шлюб, функціям родини, причинам виникнення сімейних конфліктів і розлучень, методам сімейної терапії. Коло психологічних досліджень, у яких предметом вивчення ставала би еволюція родини, її структури, специфіки відносин, як подружніх, так і дитячо-батьківських, істотно обмежений (В. Дружинін, А. Харчев) [1]. Причина недостатньої уваги науковців зазначених аспектів формування психологічної готовності до свідомого створення сім'ї сучасною молоддю, очевидно, криється в тому, що глибинні дослідження сімейних відносин і процесу виховання дітей у родині почалися лише в ХХ столітті і знаходяться у процесі наукових розвідок сучасних вчених. Причому кількісна і якісна еволюція родини вивчалася, з одного боку, на основі даних етнографії, зведень про життя народів і племен, що збереглися на первісному рівні розвитку, а з іншого боку, за допомогою аналізу стародавніх писемних джерел.

Корені сучасного шлюбу починаються в релігійному, етнічному, культурному минулому родини. Наші традиції, стиль життя, уявлення про роль і значення родини, системи виховання дітей; наші інтимні відносини мають своє історичне коріння. Вступ у шлюб і створення сім'ї в умовах сьогодення сприймається як пересічне явище, що здається, так було завжди. Європейський тип шлюбу виник більше, ніж 300 років тому, але історія виникнення моногамної родини нараховує багато тисячоліть.

Поняття „готовність” уперше з'явилося в експериментальній психології в роботах Б. Ананьєва, В. Крутецького, Д. Узнадзе, а потім було перенесено в сферу педагогічних і соціально-психологічних досліджень. У науковій літературі наголошується, що готовність, на відміну від установки, характеризується активною природою й припускає розвиток суб'єкта педагогічної діяльності [1].

В. Сластьонін, описуючи поняття готовності з педагогічних позицій, визначає її як „інтеграційну, значущу якість особистості, яка є сукупністю взаємопов'язаних структурних компонентів, що включає особистісні та процесуальні аспекти” [2, с. 19]. Вихідним моментом готовності до подружніх взаємовідносин і створення сім'ї є розуміння дівчатами й хлопцями соціальної значущості своїх дій, відповідальності за сім'ю та дітей, добровільного й оптимістичного прийняття неминучих сімейних життєвих проблем та обмеження й узгодження особистих дій з особою протилежної статі [3].

Новий віковий період – рання юність (15-17 років) – вважають третім світом, що існує між дитинством та дорослістю. У цей час старшокласник опиняється на порозі реального дорослого життя і дивиться на теперішнє з позиції майбутнього, шукає сенс власного життя. Якщо розглядати розвиток тільки як зміну психічних функцій, то всі основні новоутворення вже закінчилися у підлітковому віці, закріплюючись та удосконалюючись у старшокласника. Тому деякі науковці розглядають ранню юність як період завершення новоутворень, що виникли у підлітковому віці [3].

Нова соціальна позиція старшокласника змінює для нього значущість учіння. У порівнянні з підлітками інтерес до навчання у них підвищується. Це пов'язано з тим, що складається нова мотиваційна структура учіння. Домінуюче місце займають мотиви, пов'язані з самовизначенням та підготовкою до самостійного життя. Ці мотиви отримують особистісний смисл та стають дійовими. Старшокласники, для яких провідною є навчально-професійна діяльність, починають розглядати навчання як необхідну базу, передумову майбутньої професійної діяльності. Саме у старшому шкільному віці проявляється свідоме позитивне відношення до навчання. Їх цікавлять переважно ті предмети, які будуть потрібні у подальшому житті, їх знову починає хвилювати успішність навчання. Звідси і недостатня увага до „непотрібних” предметів, відмова від зневажливого ставлення до оцінок, що властива підліткам.

Незважаючи на переважання у навчальному процесі установок на успішне оволодіння знаннями та складання зовнішнього незалежного оцінювання, передбачається, що закінчуючи школу, старшокласники повинні бути психологічно готовими до дорослого життя. Поняття „психологічної готовності” передбачає у цьому випадку наявність потреб та здібностей, що дозволяють випускнику школи найповніше реалізувати себе у професійній діяльності, громадському житті, майбутньому сімейному житті. Передусім, це потреба у спілкуванні з іншими людьми, потреба та здатність творчо працювати, по-друге, вміння теоретично мислити, орієнтуватися у різноманітних подіях, що відбуваються у сучасному світі, що виступає у формі наукового, теоретичного світогляду, по-третє, наявність розвиненої рефлексії, за допомогою якої забезпечується свідоме та критичне ставлення до себе [4, с. 223].

Сучасне розуміння поняття „готовність до вступу в шлюб” розглядається як система сформованих стійких якостей особистості, необхідних для створення та успішного функціонування сім'ї (Л. Шнейдер); як система ціннісних орієнтацій як регулятора поведінки особистості в сім'ї та здібності до шлюбу як комплексу особистісних якостей (В. Лисенко, Н. Малярова) [5].

С. Ковальов виділяє такі види готовності до вступу в шлюб:

1) морально-психологічна – передбачає наявність у людини знань про характер, темперамент, особливості спілкування, інтереси та нахили, про рівень самооцінки майбутнього партнера у шлюбі, вміння налагоджувати та підтримувати здоровий психологічний клімат в сім'ї, здатність конструктивно вирішувати конфліктні ситуації;

2) соціальна готовність полягає в розумінні соціальної значущості сім'ї та наявність високого рівня відповідальності за неї;

3) правова готовність – це наявність знань про основи сімейного законодавства, а саме, прав та обов'язків чоловіка і дружини, дітей, батьків, про правові норми регулювання стосунків в сім'ї;

4) педагогічна готовність проявляється в наявності педагогічних знань, умінь та навичок виховання дітей;

5) сексуальна готовність передбачає наявність необхідних знань про гендерну фізіологію та культуру сексуальних стосунків;

6) господарсько-економічна готовність передбачає наявність вмінь та навичок ведення господарства, організації побуту, розподілу сімейних обов'язків тощо [6].

До вище зазначених характеристик В. Кравець, визначаючи основні аспекти підготовленості до шлюбу, додає ще естетичну, сутність якої полягає в ознайомленні молоді з етикетом у стосунках чоловіка та жінки, естетикою міжстатевих стосунків, у формуванні в молоді поваги до сімейних традицій, у розширенні уявлень про естетику повсякденного життя, у підвищенні значення мистецтва в житті сім'ї [7].

Отже, можна зазначити, що підготовка підростаючого покоління до сімейного життя повинна відбуватися на всіх етапах їхнього розвитку і бути невіддільною від загальних проблем виховання, адже неможливо окремо готувати до сімейного життя або до прояву активної позиції в суспільстві чи трудової діяльності, тому що особистість не формується частинами. Але і молодь повинна проявляти інтерес та бажання активно готуватись до подальшого подружнього життя і тоді, враховуючи двосторонню характеристику зазначеного процесу, можна буде досягнути бажаних результатів.

Психологічна готовність до шлюбу і сімейного життя є багатоаспектною проблемою, що базується на психологічній сумісності партнерів та включає в себе питання формування статевої ідентифікації особистості, її розвиток, оволодіння стереотипами чоловічої і жіночої поведінки

тощо. Благополуччя сім'ї залежить від специфіки засвоєння ролей чоловіка і дружини, батька і матері, знання і уявлення про себе як людину певної статі із специфічними потребами, ціннісними орієнтаціями, мотивами, інтересами і формами поведінки, а також уявленнями про сімейне життя, що служить психологічною основою шлюбу і впливають на міжособистісні відносини подружжя. Для кожної дорослої людини шлюб означає збагачення, наповнення свого життя новим значенням і змістом. Молоді люди вірять в те, що життя стане кращим, цікавішим після того, як вони візьмуть шлюб. Ці очікування є основою сім'ї, яку вони вирішили створити [8].

Таким чином, змістово поняття „психологічної готовності до шлюбу” являє собою: з одного боку інтегральне психологічне утворення, що включає стійку позитивну мотивацію до шлюбу, актуалізацію знань, умінь і навичок особи, особистісні якості сім'янина, здатність до емпатійного розуміння партнера, конструктивну поведінку в сім'ї; а з іншого – це процес та результат діяльності значущих дорослих, активних учасників навчально-виховного процесу, та безпосередньо самої молоді.

Серед багатьох аспектів проблеми формування психологічної готовності молоді до сімейного життя в якості одного з найважливіших можна виокремити оптимальне розуміння молоддю ролі сім'ї і шлюбу відповідно до вимог сучасного суспільства, що у свою чергу пов'язано з особливостями формування в них установок, орієнтації на вступ у шлюб.

Унікальність людського буття, неповторність особистісних якостей, які проявляються і в сімейному середовищі, обґрунтовано: страхом „загубитися”, залишитися непоміченим, „непотрібним” та бажанням перебороти самотність, стати цінним, „потрібним”, коханим і незамінним. А, отже, психологічна готовність до сімейного життя залежить від взаємодії багатьох внутрішніх і зовнішніх чинників та становить синтез взаємопов'язаних та взаємозумовлених компонентів: мотиваційного-ціннісного (наявність у юнаків та дівчат стійкої позитивної мотивації шлюбу як важливої життєвої цінності (ідеальне Я), усвідомлене бажання мати сім'ю, глибоку переконаність у її значущості, прагнення бути щасливим у подружньому житті, потребу в оволодінні знаннями, вміннями та навичками, які є необхідними для створення та успішного функціонування сім'ї), когнітивного (наявність у юнаків та дівчат системи знань, необхідних у сімейному житті, зокрема з педагогіки і психології, достатнього рівня інформованості з питань моралі, питань фізіології і сексології шлюбу, а також господарсько-економічних засад функціонування сім'ї), емоційно-регулятивного (передбачає здатність до рефлексії та саморегуляції поведінки і емоційних станів, а також усвідомлення юнаками та дівчатами сформованості таких якостей, як емпатія, співчуття, співпереживання, взаєморозуміння, взаємодопомога, підтримка, здатність контролювати гнів, агресію, негативні переживання) і поведінкового (включає соціально-психологічні вміння, особливості сценаріїв ґендерної та сексуальної поведінки, специфіку самоорганізації життєдіяльності) [9].

На думку психологів, морально-психологічна готовність особистості до шлюбу означає сприйняття цілого комплексу вимог, обов'язків і соціальних стандартів поведінки, якими регулюється сімейне життя. До них відносяться: готовність прийняти на себе нову систему обов'язків стосовно свого шлюбного партнера, майбутніх дітей і відповідальність за їхню поведінку; розуміння прав інших членів сімейного союзу, визнання принципів рівності в людських відносинах; прагнення до повсякденного спілкування і співробітництва, узгодження взаємодій із представником протилежної статі, що у свою чергу припускає високу моральну культуру; уміння пристосуватися до звичок і рис характеру іншої людини та розуміння її психічних станів [10].

Для людей, які знаходяться в шлюбі, дуже важливо бути зрілими в соціально-психологічному відношенні особистостями. Така зрілість не досягається миттєво і залежить від багатьох чинників. Як перший чинник виділяється потреба в психологічній готовності і здатності до виконання ролі чоловіка і дружини, а потім батька і матері. Кожна соціальна роль включає визначені очікування, що пред'являються до її виконавця. Тому готовність до ролі чоловіка і дружини означає чітке знання цих очікувань (тобто прав і обов'язків) і бажання виконувати їх. Крім психологічної готовності, найважливішими складовими родини є функціонально-рольові зв'язки між чоловіком і жінкою. У недалекому минулому саме чоловік виконував важку фізичну роботу і ніс моральну відповідальність за благополуччя родини. Зараз існує помітний розрив між традиційними уявленнями про „чоловічі” і „жіночі” сімейні ролі та реальний розподіл обов'язків у родині. Важливим елементом відносин у родині є емоційно-оцінні зв'язки, що включають думки, уявлення чоловіка і жінки про ті або інші властивості, риси характеру, вчинках один одного. Ці оцінки розташовуються переважно на умовній осі „подобається” – „не подобається”. З часом ці суб'єктивні оцінки піддаються корекції. Ті ж самі властивості характеру, звички, манери чоловіка або жінки викликають інші, часом прямо протилежні емоційні реакції. У такому випадку говорять про психологічну зрілість особистості. До психологічної зрілості відноситься відсутність надмірного егоїзму, агресивності і навпроти – наявність здатності визнавати власні помилки і прагнення до постійного самовдосконалення в подружніх відносинах [5].

Необхідно зазначити, що провідним мотивом вступу в шлюб є „любов”. Однак, називаючи „любов” як мотив шлюбу молоді люди, очевидно, вкладають у це слово різні змісти. Виділяють три різних тлумачення цього слова: любов як сексуальний потяг; любов як потреба бути коханим; любов як здатність любити. Також існують виражені гендерні розбіжності у цьому питанні: юнаки частіше виокремлюють секс як головний мотив побачень, у той час як дівчата більшого значення надають інтимності [11].

У сучасному суспільстві спостерігається велика зацікавленість щодо питань сексу. Ці питання часто і достатньо відверто обговорюються в засобах масової інформації, сексуальні потяги постійно стимулюються демонстраціями сексуальності, сексуальна привабливість визнається особистісною перевагою і вважається ціннісною та бажаною якістю. Суспільні норми і правила, що стосуються сексуальної поведінки як чоловіків, так і жінок, значно пом'якшилися і стали менш директивними. Проте, сучасні молоді люди мають настільки ж виражені сексуальні потяги, прояви, імпульси, що і їхні предки, але опанувати їх приходиться в умовах, коли правила і норми управління сексуальністю є надзвичайно невиразними, розпливчастими, різноманітними. У зв'язку з цим, незважаючи на наявність літератури з питань статевих взаємин, багато молодих людей мають перекручені уявлення про свою сексуальність. Юнака чи дівчину не можна вважати готовими до шлюбу, якщо у них не сформований ідеал сучасної сім'ї, якщо вони не мають чіткого уявлення про те, навіщо вступають у шлюб, не мають сформованих очікувань щодо сімейного життя, не достатньо чітко усвідомлюють те, які сімейні відносини хочуть побудувати, які обов'язки на них накладає шлюб, батьківство, як оптимально поєднувати сімейні і суспільні обов'язки тощо [12].

Основу становлення готовності старшокласників до подружніх взаємовідносин та до сімейного життя становлять заходи, спрямовані на формування духовно-ціннісного змісту уявлення про сім'ю і культуру шлюбно-сімейних відносин [13].

Отже, формування усвідомленої молоддю психологічної готовності до подружніх взаємовідносин та самостійного сімейного життя в процесі навчально-виховного процесі у загально-освітніх навчальних закладах повинна базуватися на набутті особистісних наступних компетенцій безпосередньо як складових цієї готовності: етично-психологічної, інтелектуально-пізнавальної, правової, економічно-господарської, культури соціальної відповідальності, медичної та сексуальної культури тощо.

Перспективи подальших розвідок пов'язані з пошуком та розробкою простих, зрозумілих для учнів старших класів форм та методів підвищення особистісної компетенції з питань відповідального ставлення до процесів створення, розвитку та повноцінного й благополучного функціонування сім'ї, а також створення соціально-психологічних умов забезпечення формування у старшокласників психологічної готовності до подружніх взаємовідносин та сімейного життя в процесі навчально-виховного процесу у загальноосвітніх навчальних закладах.

Список використаних джерел:

1. Пителін С. М. Формирование готовности студентов к созданию семьи / Сергей Михайлович Пителін: дис. ... канд. Пед. наук: 13.00.08: Астрахань, 2005. – 167 с.
2. Альошина Ю. Е. Цикл развития семьи: исследования и проблемы: [статья] / Юлия Евгеньевна Альошина. – Вестник МГУ. – Сер.14. Психология. – 1987. – № 2. – С. 17-20.
3. Джеймс М. Брак и любовь / Мюриел Джеймс; пер. Е. Фотева – М.: Прогресс. – 1993. – 331 с.
4. Бодалев А. А. Общая психодиагностика / А. А. Бодалев, В. В. Столин. – СПб.: Речь, 1990. – 440 с.
5. Шнейдер Л. Б. Психология семейных отношений. Курс лекций / Л. Б. Шнейдер. – М.: Апрель-Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 512 с.
6. Ковалев С В. Психология семейных отношений / С. В. Ковалев. – М.: Педагогика, 1987. – 160 с.
7. Кравець В. П. Психологія сімейного життя: [навч. посіб. Для студентів педвузів, що здобувають спеціальність „Практична психологія”] / В. П. Кравець; МО України. – Тернопіль: Кн.-журн. Вид-во „Тернопіль”, 1995. – 386 с.
8. Ільющенко А. М. Психологічні особливості готовності молоді до шлюбно-сімейних стосунків / Анастасія Михайлівна Ільющенко // Матеріали студентської науково-практичної конференції: „Перші кроки у науку”. – 2015. – Режим доступу: <http://masters.kubg.edu.ua/index.php/ipsp/article/view/155#.Wd59s2i0Pct>
9. Психологія / под. ред. Ю. Трофімова. – К.: Либідь, 2000. – 558 с.
10. Логвінова Д. Психологічна готовність до шлюбу у юнацькому віці / Д. Логвінова, А. Коломоєць // Vzdelávanie a spoločnosť: medzinárodný nekonferenčný zborník; [Renáta Bernátová, TetyanaNestorenko (Eds.)]. – Prešov, 2016. – 516 с. – С. 509–5016
11. Чхаїдзе А. О. Духовні цінності особистості як психологічні аспекти мотивації вступу у шлюб / А. О. Чхаїдзе // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Сер.: Психологічні науки. – 2013. – Вип. 1. – С. 24–27. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkh_p_2013_1_8
12. Прохорова О. Г. Основы психологии семьи и семейного консультирования: учебно-методическое пособие по курсу / О. Г. Прохорова; [Под общей редакцией Торохтий В. С.]. – М., 2005. – 398 с.
13. Лемещенко О. Р. Соціально-психологічні умови формування у старшокласників готовності до усвідомленого батьківства: автореф. Дис. ... канд. Психол. Наук: 19.00.05 / Лемещенко Оксана Рудольфівна; Східноукр. Нац. Ун-т ім. Володимира Даля. – Сєвєродонецьк, 2016. – 20 с.